गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी
सुन्दर खनाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौँ
२०६५

गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन – सुन्दर खनाल २०६५

(शोधनिर्देशक

उप-प्रा. कृष्णप्रसाद आचार्य

गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र

सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको

प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सुन्दर खनाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०६५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर

मिति: २०६५/०१/

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र **सुन्दर खनाल**ले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **गेहेन्द्र भूषण पोखरेलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१. प्रा. राजेन्द्र सुवेदी (विभागीय प्रमुख)	....
२. प्रा. मोहनराज शर्मा (बाह्य परीक्षक)	....
३. उप-प्रा. कृष्णप्रसाद आचार्य (शोधनिर्देशक)	....

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

प्रस्तुत **गेहेन्द्र पोखरेलीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** नामक शोधपत्र **सुन्दर खनाल**ले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । अत्यन्त परिश्रम, लगन र साधनापूर्वक तयार पारिएको यो शोधपत्रबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मितिः २०६५/०१/

....

उप-प्राध्यापक

शोधनिर्देशक

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

काठमाडौँ

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु उपप्राध्यापक श्री कृष्णप्रसाद आचार्यका कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र अड्चनहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही पथप्रदर्शन गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यवहारिक कार्यहरूलाई पन्छाएर कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने कार्यमा आफ्नो कार्यव्यस्ततालाई पर्वाह नगरी आफ्नो अमूल्य समय निकाली निर्देशन, सुझाउ तथा सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा. श्री राजेन्द्र सुवेदी एवम् सम्पूर्ण गुरुवर्ग तथा प्रस्तुत विषयमा शोधकार्य गर्ने अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्दा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि.वि. पुस्तकालय, काठमाडौँप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । यसरी नै आर्थिक र व्यवहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गर्दै आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्चेर मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउने पूज्य पिता नरनाथ खनाल र माता वेदू खनालप्रति म आजीवन ऋणी छु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधकार्य शुद्धसँग टङ्कण गरिदिने रेसुङ्गा कम्प्यूटर सर्भिस, कीर्तिपुरप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा म यस शोधपत्र को समुचति मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र २०६२/०६३

मितिः २०६५/१/

शोधार्थी

सुन्दर खनाल

नेपाली केन्द्रीय विभाग

२०६५

विषयसूची

पृष्ठ संख्या

पहिलो परिच्छेद

शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक	1
१.२ शोधकार्यको प्रयोजन	1
१.३ विषयपरिचय	1
१.४ समस्याकथन	1
१.५ शोधकार्यको उद्देश्य	2
१.६ शोधकार्यको औचित्य	2
१.७. शोधकार्यको सीमाङ्कन	3
१.८ पूर्वकार्यको समीक्षा	3
१.९ सामग्री सङ्कलन विधि	4
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	4

दोस्रो परिच्छेद

२. गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको जीवनी	**5**
२.१ जन्म र जन्मस्थान	5
२.२ बाल्यकाल र मातृवियोग	5
२.३ अक्षरारम्भ र शिक्षादीक्षा	6
२.४ व्रतबन्ध, विवाह र सन्तान	7
२.५ दाम्पत्य जीवन र पारिवारिक स्थिति	8
२.६ पितृवियोग	9
२.७ जीवनमा देखापरेका दुःखसुखका क्षण	9
२.८ बसोबास र आजीविका	11
२.९ आर्थिक अवस्था	12
२.१० रुचि र स्वभाव	12
२.११ साहित्यिक तथा सामाजिक कार्यहरू	13
२.१२ प्रेरणा र प्रभाव	14

२.१३ भ्रमण 15

२.१४ लेखनको आरम्भ र प्रकाशनको थालनी 15

२.१.५ दिनचर्या 16

२.१६ पदक, पुरस्कार, प्रमाणपत्र र प्रशंसा-पत्र 16

२.१७ सारांश 17

परिच्छेद-तीन

३. गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको व्यक्तित्व 18

३.१ पृष्ठभूमि 18

३.१.१ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको शारीरिक बनावट 18

३.१.२ अध्ययनशील व्यक्तित्व 19

३.१.३ समाजसेवी व्यक्तित्व 20

३.१.४ साहित्यिक व्यक्तित्व 22

३.१.५ नाटककार व्यक्तित्व 23

३.१.६ कवि व्यक्तित्व 24

३.१७ कथाकार व्यक्तित्व 25

३.१.८ बालसाहित्यिक व्यक्तित्व 26

३.१.९ एकाङ्कीकार व्यक्तित्व 26

१.१.१० राजनैतिक व्यक्तित्व 26

३.१.११ धार्मिक व्यक्तित्व 26

३.१.१२ राष्ट्रभक्त व्यक्तित्व 27

३.१.१३ शिक्षक जागिरे तथा प्राध्यापक व्यक्तित्व 28

३.१.१४ क्रियाशील व्यक्तित्व 29

चौथो परिच्छेद

४. गेहेन्द्र भूषण पोखरेलीको साहित्य-यात्रा, चरण विभाजन र साहित्यिक प्रवृत्ति 31

४.१ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको साहित्य-यात्राको चरण विभाजन 31

४.१.१ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको साहित्यिक प्रवृत्ति 35

४.१.२ विषयवस्तुगत प्रवृत्ति 35

४.१.३ पात्रचयनगत प्रवृत्ति 36

४.१.४ विधागत प्रवृत्ति 36
४.१.५ परिवेशचित्रणगत प्रवृत्ति 37
४.१.६ स्वरवस्तुगत प्रवृत्ति 37
४.१.७ सामाजिक यथार्थवादी प्रवृत्ति 37
४.१.८ भाषाशैलीगत प्रवृत्ति 37

पाँचौं परिच्छेद

५. गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीका कृतिको अध्ययन 38
५.१ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीका नाट्यकृतिको अध्ययन 38
५.१.१ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको 'वनवासी सीता' नाटकको अध्ययन 38
५.१.२ शाहवंशका पाँच प्रमुख राजाहरू नाटक सङ्ग्रहको अध्ययन 47
५.१.३ 'एक वसन्त अनेक फूलहरू' एकाङ्की सङ्ग्रहको अध्ययन 49
५.१.४ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीको 'प्रतिबिम्ब भाग एक' कथा सङ्ग्रहको अध्ययन 69
५.२ गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीका कविताको अध्ययन 84
५.२.१ 'मेरो वसन्त' कविता सङ्ग्रहको अध्ययन 84
५.२.२ शीर्षक र भावसङ्गति 84
५.२.३ संरचना 85
५.५.४ विषयवस्तु 85
५.२.५ भावविधान 89
५.२.६ लयविधान 90
५.२.७ भाषाशैली 92
५.२.८ 'राष्ट्रनाद' कविता सङ्ग्रहको अध्ययन 93
५.२.९ शीर्षक र भावसङ्गति 93
५.२.१० संरचना 94
५.२.११ विषयवस्तु 94
५.२.१२ भावविधान 99
५.२.१३ लयविधान 99
५.२.१४ भाषाशैली 100
५.२.१५ '०३६ देखि ०४६ सम्मका सङ्घातहरू' कविता सङ्ग्रहको अध्ययन 102

५.२.१६ शीर्षक र भावसङ्गति 102
५.२.१७ संरचना 103
५.२.१८ विषयवस्तु 103
५.२.१९ भावविधान 108
५.२.२० लयविधान 109
५.२.२१ भाषाशैली 110
६. गेहेन्द्रभूषण पोखरेलीका बालसाहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन 111
६.१ 'बालक बिरुवा र पृथ्वीमाता' बालसाहित्य २०४९ को अध्ययन 111
६.१.१ परिचय 111
६.१.२ विषयवस्तु 112
६.१.३ भाषाशैली 112
६.१.४ उद्देश्य 112
६.१.५ 'रमाइला सामाजिक बालकथा' सङ्ग्रहको अध्ययन 113
६.१.६ परिचय 113
६.१.७ संरचना 114
६.१.८ कथावस्तु 114
६.१.९ पात्र 122
६.१.१० भाषाशैली 124
६.१.११ 'काकाको अर्ती नानीलाई फूर्ति' बालकविता सङ्ग्रहको अध्ययन 125
६.१.१२ परिचय 125
६.१.१३ संरचना 125
६.१.१४ विषयवस्तु 126
६.१.५ भाषाशैली 130
छैटौं परिच्छेद
उपसंहार 131
सन्दर्भ सामग्रीसूची
परिशिष्ट

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

आई.ए.	इन्टरमिडिएट आफ आर्टस
ई.सं.	इस्वी संवत्
एम्. ए.	मास्टर अफ आर्टस
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
डा.	डाक्टर
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
पृ.	पृष्ठ
प्र.	प्रकाशन
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
वि.सं.	विक्रम संम्वत्
ले.	लेखन
स्व.	स्वर्गीय
सम्पा.	सम्पादन/सम्पादक
सा.प्रा.	साझा प्रकाशन
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
बि.ए.	ब्याचलर अफ आर्टस
का.मु.	कायम मुकायम
ज.ब.रा.	जङ्गबहादुर राणा
एस.एल.सी.	स्कुल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
नि.मा.वि.	निम्न माध्यमिक विद्यालय